

Araştırma Makalesi
Original Article

7 (3) 2020: 1803-1819
Doi: 10.46868/atdd.34

Hamann'ın Metinlerinde Anlaşılmazlık Problemi

M. Sami Türk*

ORCID: 0000-0003-2350-5901

Öz

Bu çalışma on sekizinci yüzyıl Alman filozoflarından Johann Georg Hamann'ın metinlerine sıklıkla yöneltilen anlaşılmazlık eleştirisini irdelemek ve sebebini araştırmak maksadıyla yazılmıştır. Bu amaçla önce bilhassa Türkiye'de pek tanınmayan, hakkında akademik çalışmaların da bulunmadığı filozofun hayatına ve eserlerine dair kısa bilgiler aktarılmıştır. Anlaşılmazlık eleştirilerine geçmeden önce anlaşılmazlığa dair Aristoteles'ten başlatılarak Adelung, Lindner ve Gottsched gibi retorikçilerin eserlerinden veriler derlenmiştir. Araştırma; tasviri metotla yürütülmüş, doğrudan birincil literatüre başvurulmuştur. Son olarak filozofun metinlerine ilk elden atıflarla anlaşılmazlık meselesi incelenmiş, bunun filozofun maksatlı tercihi olduğu gösterilmiştir. Böylelikle ülkemizde hakkında hiç müstakil çalışmanın mevcut olmadığı filozofa dair biyografik verilerin yanı sıra eserleri ve üslubuna dair yapılan değerlendirmelerle Türkçe literatüre ilk kez Hamann hakkında akademik bir çalışma katkısında bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hamann, anlaşılmazlık, eleştiri, retorik, aydınlanma

Gönderme Tarihi: 20/08/2020

Kabul Tarihi:10/09/2020

* Öğretim Görevlisi, Sakarya Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, mturk@sakarya.edu.tr

The Problem of Incomprehensibility in Hamann's Work

M. Sami Türk

ORCID: 0000-0003-2350-5901

Abstract

This study was written in order to explore the arguments and reasons for the criticism of incomprehensibility with which the complete works of Johann Georg Hamann, one of the famous German philosophers of the 18th century. To this end, brief biographical data on the life and work of the philosopher, who is hardly known in Turkey and about whom no academic papers have been written, were first given. Then a historical sketch was given about the incomprehensibility, based on the rhetorical works of Aristotle, Adelung, Linder and Gottsched before mentioning the criticism of incomprehensibility. In this study a descriptive method was applied and primary literature was used directly. Finally, a number of passages from Hamann's work were cited and checked for incomprehensibility, and it was shown that it was used deliberately. This work thus made a first academic contribution to Turkish Hamann literature by examining the works and style of the philosopher in addition to providing biographical data.

Keywords: Hamann, incomprehensibility, criticism, rhetoric, enlightenment

Received Date: 20/08/2020

Accepted Date: 10/09/2020

Проблема путаницы в текстах Хаманна

Резюме

Это исследование было написано с целью изучить критику непонятности, часто направляемую в адрес текстов Иоганна Георга Хаманна, одного из немецких философов восемнадцатого века, и исследовать причину. С этой целью была передана краткая информация о жизни и работах философа, который не был хорошо известен, особенно в Турции, о котором также не было академических исследований. Данные были составлены из работ риториков, таких как Аделунг, Линднер и Готтшед, начиная с Аристотеля о непонятности, прежде чем перейти к критике непонятности. Исследование; его изображение проводилось методом, непосредственно ссылаясь на первичную литературу. Наконец, проблема непонятности была исследована с непосредственными ссылками на тексты философа, и было показано, что это был целенаправленный выбор философа. Таким образом, в нашей стране не было никаких отдельных исследований, биографических данных о философе, а также оценки его работы и стиля, которые были впервые внесены в академическую работу о Хамане в турецкую литературу.

Ключевые слова: Хаманн, непонятность, критика, риторика, просвещение.

Получено: 20/08/2020

Принято: 10/09/2020

Giriş

Yaşadığı devrin ünlü düşünürlerinden olup ikamet ettiği şehir itibariyle, aydınlanmanın babası sıfatına sahip Immanuel Kant’la da dostluğu bulunan Johann Georg Hamann gündemden epey düşmüş, unutulmaya yüz tutmuşsa da başta Kant ve Hegel başta olmak üzere Herder ve Jacobi gibi daha birçok felsefe erbabının ve Goethe’nin dahi dikkatini çekmiş, Kant’la şahsi görüşme ve mektuplaşmalarının yanı sıra Hegel de kendisi hakkında müstakil bir yazı kaleme almıştır. Ayrıca eserleriyle Alman romantizminin öncülerinden olmuş, dönemin temsilcileri üzerinde etki göstermiştir. Bunlar Hamann’ın önemini vurgulamaya yetmektedir. Gelgelelim taşıdığı önem, unutulmasının önüne geçememiştir. Elinizdeki makale bunda Hamann’ın eserlerindeki anlaşılma zılgın, üslubundaki sıkılığın payının olduğu ve bu anlaşılma zılgın tesadüfi gelişmeyip bir maksada dayandığı varsayımından hareket etmektedir. Türkiye özelindeyse Hamann hakkında yapılmış hiçbir müstakil akademik çalışmaya rastlanmamakta, hakkında ne monografi, ne lisansüstü bir tez ne de makale bulunmaktadır.¹ İnceleme kısmında da atıflarda bulunulacağından, ayrıca –özellikle ülkemizde– pek bilinmeyen bir şahsiyet olduğundan aşağıda ilkin Hamann’a dair özlü biyografik veriler aktarılacak, anlaşılma zılgın tarihine ve üslup ile retorik sahalarınca alımlanışına dair bilgi verilecek, ancak ondan sonra eserlerindeki anlaşılma zılgın problemi tasvir ve tahlile çalışılacaktır.

Hamann Kimdir?

Johann Georg Hamann 27 Ağustos 1730 tarihinde şu an Almanya sınırları haricinde bulunan Königsberg’de doğup 21 Haziran 1788’de Münster’de ölmüş bir Alman filozof ve yazardır. Babası, aynı zamanda cerrahlık da yapan Johann Christoph Hamann, annesi ise Maria Magdalene’dir.

---

¹ Bu iddia, makalenin yazıldığı 2020 Ağustosuna tarihinde; YÖK Tez Merkezi, Dergipark ve Google Scholar arama sonuçlarına dayanmaktadır.

Hamann başta muhtelif özel hocalardan ders almış, 1746'da ise Königsberg'de Albertus Kraliyet Üniversitesi'nde ilahiyat tahsiline başlamıştır. Sonrasında hukuk bölümüne geçtiyse de bilhassa dil, edebiyat ve felsefeyle, ayrıca tabiat bilimleriyle de uğraşmış, büyük bir ansiklopedik bilgi edinmiştir. Hamann kekemedir ve hipokondrik mizaçtır. 1749 ila 1750 yıllarında Königsberg'de anonim bir çalışma olarak yayımlanan *Daphne* dergisinin yayıncıları arasında yer almıştır. Derginin yazar ve yayıncıları kendilerini aydınlanmacı olarak görmüş, ağırlıkla Fransız düşünce ve zevkine bağlı kalmışlardır. Hamann üniversiteyi 1752'de mezun olmadan terk etmiştir. Bu sıralar geniş yelpazeli araştırmalarına devam, aynı zamanda hemşerisi Kant'la da arkadaşlık etmiştir.

Filozofun hayatının belki dönüm noktası denebilecek durağı, *Daphne* dergisinin yayıncılarından, kendisinin de çok samimi olduğu tüccar Berens'in kız kardeşini isteyip ilişkisinin bozulması üzerine ticari sebeplerle Königsberg üzerinden Berlin, Lübeck, Hamburg ve Amsterdam'dan sonra gittiği ve 1758 yılı yazına kadar kaldığı Londra şehridir. Burada, yayımladığı ilk büyük eser olan ticaret politikasıyla alakalı bir yazısının çevirisiyle başladığı iktisadi hayatı akamete uğrayınca kötü bir ortama düşüp maddi zorluklar çekmiştir. Büyük bir buhrana girince İncil'i derinlemesine tetkike başlamış, bu sırada bir uyanış yaşamıştır.

Bu uyanış sonrası dostu Berens ile ilişkisi bozulmuş, kendisini aydınlanma fikriyle barıştırmaya çalışan Berens, Kant'ın yardımına başvurmuştur. Fakat aydınlanmacı fikirlere fazlasıyla kapıldıklarını düşündüğü iki dostuna karşı dine dönmeleri için *Sokratische Denkwürdigkeiten* [Sokrates Hatıraları] başlıklı eserini yazmaya koyulmuştur. Hamann'ın bundan sonraki fikrî hayatında ilahi takdir ve yaratılış gibi motifler belirginleşmiştir. Nitekim ilk kitabının başlığını *Biblische Betrachtungen* [İncil Gözlemleri] koymuştur. Bununla beraber Fransızca kelime türetmeleri incelemesinden *Metakritik über den Purismus der Vernunft* [Aklın Saflığı Eleştirisine Eleştiri] gibi felsefi problemlerle de uğraşmış, yazdıklarının içerikleri çeşitli sahalara yönelmiştir.

Babasının hastalığı üzerine Königsberg'e geri dönen Hamann, konuşma bozukluğu yüzünden vaaz ve ders veremediği için sıradan bir meslek icra etmiştir. 1762'de İngiliz dili ve edebiyatı hakkında dersler verip üzerinde çok büyük nüfuzunun olacağı bir başka büyük Alman düşünürü Herder ile dostluğa başlamıştır.

Varlıklı bir kimse olan Franz Kaspar Buholtz, Hamann'ın eserlerini 1782'de fark edince yardımına koşmaya karar vermiş, kendisini oğlu yerine koymasını rica ederek Hamann'a iki yıl sonra yüklü miktarda para yollamıştır. Gördüğü iyilikler karşısında hamisini ziyaret etme niyetiyle defalarca tatil talebinde bulununca işiyle ilişkisi kesilen Hamann emekliye ayrılmıştır. 1787'de Münster'e doğru yolculuğa çıkmış, şehre vardığındaysa hasta olmuştur. Tekrar memleketi Königsberg'e dönecekken 21 Haziran 1788'de aynı yerde vefat etmiştir.

Hamann'ın Dil Anlayışına Anlaşılmaçlık Açısından Bir Bakış

Hamann hakkında yapılan eleştirilerde en sık karşılaşılan konunun, yazarın anlaşılmaçlığı meselesidir, denebilir. Bu minvalde Hegel'in *Berlin Yazıları*'nda yer verdiği şu ifade manidardır:

[...] fakat “yumruğunu sıkmakla” kalıp işin bilime tek faydası dokunan diğer yanlarını, yani “avucunu açmayı” okura bırakmıştır. Hamann, hakikatin, şüphesiz yüce manasıyla, yumuk çekirdeğini ki Tanrı'nın kendisidir (eski filozoflar Tanrı'nın yuvarlak bir küre olduğunu söylerlerdi) gerçekte bir tabiat sistemi, bir devlet, hukuk ve örf sistemi, bir dünya tarihi sistemi halinde *açmak* yolunda Tanrı'nın katlandığı zahmete [...] hiç girmemiştir, [...] oysa bu, düşünen zihnin başlı başına belirlenimi ve apaçık ödevidir.²

Yukarıdaki uzunca alıntıdan anlaşılacağı üzere Hamann, ifadelerinde sınımsız bir üslup kullanmakta, “bizzat hakikat olan Tanrı'nın” bile girdiği zahmete girmeyip açıklama yoluna gitmemektedir. Bu durumun izahı için Hegel, Hamann'ın sıkılmış bir yumruk gibi yazdığını fakat bilim için asıl önemli olanı, yani bu sıkılı yumruğu açma işini okura bıraktığını kaydetmektedir. Bu da metinlerinin anlaşılmaçlığındaki ana faktörlerdendir.

Filozof üzerine yapılan kritikler anlaşılmaçlık noktasında yoğunlaşırken, çıkış noktası olarak sıkça *Sokratische Denkwürdigkeiten* isimli eserindeki aşağıdaki pasaj alıntılanmaktadır:

---

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Berliner Schriften*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986, s. 330-331.

Efendiler, Sokrates sıradan bir sanat eleştirmeni değildi. Herakleitos'un yazılarından anladıklarını anlamadıklarından ayırır, anlayabildiklerinden anlayamadıklarına yönelik mütevazı tahminlerde bulunurdu. Bu esnada da *yüzme* bilen *okurlardan* bahsederdi. Filozofun o canlı *mersiyesinde* akan fikir ve duygulanımların birbirine kavuşması aynı cümleleri belki de küçük bir ada takımına çevirmektedir, adaları bir araya getirecek metot *köprüleri* ve salları ise eksikti.³

Sentaks açısından oldukça anlaşılır görünse de yukarıdaki metin, stilistik olarak bazı karanlık noktalar, *obscuritalar*, içermektedir. Aralarında ilk göze çarpan “yüzme” metaforudur. Anlamaktan bahsedilen bir metinde, kontekstin oldukça dışında kalan yüzme metaforu ilk soru işaretinin oluşmasına sebep olmaktadır. Devamında gelen “mersiye” ve “köprüler” gibi, bizzat yazar tarafından eğik yazılarak metnin normal seyrinden ayrıştırılan mecazlar da ayrıca dikkat çekmektedir. Bunda yazarın bir kastının olduğu şüphesizdir, kendi tercihi üzerine metnin akışından ayrı tuttuğu bu kelimeleri öne çıkarmak niyetinde olduğu iddia edilebilir. *Lexikon deutscher Dichter und Prosaisten* [Alman Şair ve Nasirleri Kamusu] adlı ansiklopedide Hamann metinlerinin karakteristiği hakkında; sembolik espriler, esrarengiz imalar, bulmacamsı alıntılar, İncil'den metinlerin kullanımı ve mecazi ifadelerle⁴ dolu olduğu belirtilmektedir. Yine Henkel de yazarlığa başlamasından beri Hamann'ın “karanlık” ve “anlaşılmaz” olmakla eleştirildiğini kaydetmektedir.⁵ Yukarıda yapılan Hamann alıntısı bunların pek haksız eleştiriler olmadığını gösterir niteliktedir. Peki, anlaşılmazlık nedir ve Hamann, gerçekten de, söylendiği gibi anlaşılmaz mıdır? Bu sorunun cevabını vermek için önce anlaşılmazlık kavramının kısa bir tarihçesi çıkarılacak ve makalenin devamında, Hamann'ın dil anlayışı bağlamına oturtulmaya çalışılacaktır.

Aristoteles *Rhetorik* kitabında, dilin mükemmel şeklinin nasıl olduğundan bahsederken yazarın, alışlageldik kelimeler kullanması gerektiğini, fakat bunu yaparken bayağılaşacağını kaydetmekte ve bayağılaşma tehlikesine maruz kalmaksızın en açık şekilde yazmanın yabancı ifadeler kullanılarak mümkün olacağını

³ Johann Georg Hamann, *Sämtliche Werke*, II. Cilt, Verlag Herder, Viyana 1950, s. 61.

⁴ Karl Heinrich Jördens, *Lexikon deutscher Dichter und Prosaisten*, Cilt 6, Weidmannische Buchhandlung, Leipzig 1811, s. 273.

⁵ Arthur Henkel, “Deutlichkeit. Marginalie zu einem Hamann-Zitat Goethes, *Literaturgeschichte als Profession. Festschrift für Dietrich Jöns*, (Edit Hartmut Laufhütte), Günter Narr Verlag, Tübingen 1993, s. 205. Ayrıca bkz. Arthur Henkel, “Hamann, Johann Georg (1730–1788)”, *Goethe Handbuch*, (Edit Hans-Dietrich Dahnke, Regine Otto), J.B. Metzler, Stuttgart 1998, s. 456.

söylemektedir⁶. Schumacher'e göre, bu tür retorik unsurların kullanımıyla eserin anlaşılabilirliğinin kuvvetleneceğini belirten Aristoteles'e, yazarın kullandığı mecaz ifadelerin şifresini çözen okurun da bu suretle zekâsının tadını çıkaracağını ve sadece okur değil, aynı zamanda bu ifadelerin bir tür mucidi de olacağını söyleyerek Quintilian da eşlik etmektedir.⁷ Yani buradan anlaşıldığı kadarıyla mecazi ifadelerin ustaca kullanımı metnin açıklığına katkı sağlayan bir faktördür ve teşvik edilmektedir. 17. yüzyıla kadar bu tutumda belirgin bir değişim olmazken, bu yüzyılın sonunda Descartes, konuya yaklaşımıyla Aristoteles'in hüküm sürdüğü sahaya bir zıtlık getirir. Zira Descartes için metnin açık ve anlaşılabilir olmasının mihenk taşı yazılanın her türlü mecazi ifadeden yoksun bırakılmasıdır⁸. Bununla birlikte kendi metinleri, savunduğu bu açıklıktan uzaktır. Avrupa kültür tarihinin aydınlanma çağı olan 18. yüzyılda açıklık, popüler felsefenin başlıca ideali haline almıştır. Bununla da kalmayarak kuvvetle vurgulanan açıklık üslubu bu yüzyılın edebiyatının da stilistiğini etkiler. Diğer yandan bakıldığında sürekli anlaşılabilirlik-anlaşılmazlık, açıklık-kapalılık dikotomisinde bir değerler skalasına oturtulan gerek felsefi gerek edebî metinleri nitelenmek üzere kullanılan bu kavramlar detaylı bir tanımlamadan yoksun kalmışlardır. Çağın edebiyatçılarından Gottsched, kötü yazım üslubu hakkında *kapalı* ve *anlaşılmaz* metinleri, "Zira her yazar veya hatibin niyeti anlaşılacak istemesi olacağından, karanlık [kapalılık] kadar kaçınması gerekeceği başka bir şey yoktur,"⁹ ifadesiyle yermiş fakat yukarıda da temas edildiği üzere net bir tanımlamada bulunmamıştır. Yalnız Hamann'ın arkadaşlarından J. G. Lindner anlaşılır kelimeler olarak anlamları alışageldik olanları belirlerken, anlaşılma başlığı altında eski, yabancı, yeni oluşturulmuş, suni ve çifte anlamlı kelimeleri zikretmiştir¹⁰ ki bu tutum Gottsched'inkine de yakındır.

Anlaşılmazlığın tarihine dair yukarıda sunulan perspektiften sonra şimdi Hamann'ın dil anlayışına temas edilecektir. Filozofun eserlerine bakıldığında herhangi bir konu bütünlüğü olmaksızın çok çeşitli meseleler hakkında yazdığı göze çarpmaktadır. Fritz Blanke, editörlüğünü üstlendiği *Johann Georg Hamanns Hauptschriften erklärt* isimli eserinin giriş kısmında Hamann'ın yazılarının çeşitli sebepler sonucu ortaya çıkarak edebî, şahsi ve yaşadığı zamanla ilgili konuları ele

⁶ Aristoteles, *Die Hauptwerke*, Francke Verlag, Tübingen 2009, s. 503.

⁷ Eckhard Schumacher, *Die Ironie der Unverständlichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000, s. 31.

⁸ Krş. E. Schumacher, *a.g.e.*, s. 31.

⁹ Johann Christoph Gottsched, *Ausführliche Redekunst*, Bernhard Christoph Breitkopf, Leipzig 1759, s. 329.

¹⁰ Johann Gotthelf Lindner, *Anweisung zur guten Schreibart überhaupt, und zur Beredsamkeit insonderheit, nebst eignen Beispielen und Proben*, Johann Heinrich Hartung, Königsberg 1755, s. 14-17.

aldığını kaydetmektedir.¹¹ Goethe'nin "Hamann'ın mektupları bu konuda [ortaçağ konusunda] paha biçilemez bir arşivdir,"¹² ifadesi bu tespiti pekiştirir niteliktedir. Yine Hegel, Hamann'ın toplu eserlerini ele alırken, meslektaşı Niethmann yazdığı bir mektubun sonunda bir maruzatını aktarmaktadır: "[Hamann'ın] Bulunduğu konum bence şöyle; hakkında verilecek esaslı bir hükümden beklentim, yaygın kanaate göre, felsefe ile tarihin birbiriyle ilişkisinin doğurduğu yanlış anlaşılmanın dağıtılmasıdır. Gelgelelim bunu dağıtmak zannımca kolay olmayacaktır."¹³ Hamann'ın metinlerindeki anlaşılma zorluğunun yol açtığı durumun bir açıklığa kavuşturulması beklentisidir bu. Felsefe ile tarih ilişkisinin yol açtığı anlaşılma zorluğundan hareketle, felsefi karakterli yazılarındaki tarihî referansların çokluğunun sebep olduğu karanlıktan dem vurulmaktadır. Dolayısıyla yazılanları anlayabilmek için önce söz konusu paralellikleri bulup bunlar hakkında araştırma yapmalı, gerekli bilgiler edinildikten sonra ilgili kısımlarda atıfta bulunulan olaylar çözümlenmeye çalışılmalıdır. Bunun çağdaşları için bile son derece zorlayıcı bir teşebbüs olduğunu Hegel'in Herder ve Jacobi hakkında söylediklerinden öğrenmekteyiz. Nitekim söz konusu iki çağdaşı, Hamann'ın eserlerindeki kopuk kopuk ve esrarenjiz ifadeleri tıpkı Mason localarındaki azaların Tanrı'nın ve tabiatın sırlarının derinliklerine işaret ederken kullandıkları ifadelerle benzetmekte, o güne kadar ulaşabildikleri yazılarından hareketle söylenenlerin içeriklerine vâkıf olmadıklarını, buna ancak külliyyatının yayımlanmasıyla yaklaşabileceklerini ifade etmektedirler¹⁴ ki bu da eserlerinin belki bütünlükleri içinde anlaşılabilirliğini tazammun etmektedir.

Hamann'ın eserlerine yansıyan diğer bir husus da dile yaklaşımındaki yoğunluktur. Bunu biraz açmak gerekirse, yine kendisi hakkında neredeyse en çok yazmış çağdaşlarından Hegel'e başvurmak doğru olacaktır. Hegel, Hamann'ın eksikliğinin "yoğun şiddetini genişletmemek"¹⁵, yani ifadelerini açmaması olduğunu göstermektedir. Aynı bağlamda Hamann'ın başlıca yazılarını yayımlayan Blanke de giriş yazısında Georg Gottfried Gervinus'un *Geschichte der deutschen Dichtung* isimli eserinde Hamann'a "örtücü bir sis" atfedip konudan çok sık saptığını ve dağınık

---

¹¹ Fritz Blanke, "Einführung", *Johann Georg Hamanns Hauptschriften erklärt*, (Edit Fritz Blanke, Lothar Schreiner), Cilt 1, Carl Bertelsmann-Verlag, Münih 1956, s. 19.

¹² Johann Wolfgang von Goethe, *Goethes Sämtliche Werke*, Cilt 26, Cotta, Stuttgart 1797, s. 25.

¹³ Walter Jaeschke, *Hegel-Handbuch, Leben-Werk-Schule*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar 2010, s. 297.

¹⁴ G. W. F. Hegel, *a.g.e.*, s. 277.

¹⁵ G. W. F. Hegel, *a.g.e.*, s.318.

fikirleriyle şimşek gibi bir an parlayıp sönen bir ışık saçtığını ifade etmektedir.¹⁶ Hâlbuki 18. yüzyılda edebiyatta üslup üzerine yazan Johann Christoph Adelung, “okuyucunun, ifadeyi istediğinde sadece anlamakla kalmaması, aynı zamanda anlamın, iradesi dışında bile gözüne girmesi ve kendini dayatması”¹⁷ gerektiğini kaydederek okuyucuyu adeta pasif bir duruma düşüren bir anlaşılabilirlik talebinde bulunmaktadır. Oysa Hamann’ın dil anlayışı buna taban tabana zıttır ve irade dışı bir anlama süreci şöyle dursun, yazdıklarını, üzerinde düşündükten sonra bile anlamak kesinlikten uzak kalıp ihtimal dairesinde bulunmaktadır.

Hamann metinlerindeki tarihî olaylara atıflar ve dilindeki yoğunluktan sonra sıra – yukarıda da belirttiğimiz– Descartes’in ısrarla vazgeçirmek istediği mecazlara gelmektedir. Başta da verilen örnekte görüldüğü üzere Hamann çok mecazi ifade kullanmaktadır, gelgelelim asıl mesele, yer verdiği mecazların alışageldik türden olmamasıdır. Filozofun bu denli mecaz kullanmasının altında Gründer, dilin “hem tabiat ve tarihte konuşarak yaratan Tanrı’nın dili hem de insani bir ifade vazifesi”¹⁸ olmasından ileri geldiğini iddia etmektedir. Bunların arasındaki ortak nokta ise “iç âlemin meselleri andıran tezahürü”¹⁹ olarak göze çarpmaktadır. Böylelikle çeşitli ve teorik açıdan tamamıyla kopuk bazı belirlemeler “sembol”²⁰ ortak paydasında dile akmaktadır. Hamann’ın makalenin başında biyografisini aktarırken de gördüğümüz üzere dinî bir tahsil hayatı geçirdiği ve eserlerindeki ağır dinî içerik dikkate alındığında, Tanrı’nın tabiat ve tarihte konuşarak yaratma gücü ile insanın ifade yeteneği arasında kurulan analogi daha anlaşılır olmakta, filozofun dilinin böylelikle kendi iç dünyasının alegorik ve sembolik olarak dışavurumu olduğu da vuzuh kazanmaktadır. Bu tür alegori ve sembollerle bezeli bir dil okuyucu için anlaşılması güç görünebilmektedir. Fakat Hamann’ın *Aesthetica in Nuce*’de sarf ettiği şu ifade metnindeki sembolikliği açıklamaya katkı sağlayacaktır: “Duyular ile tutkuların resimlerden başka konuşup anladıkları bir şey yoktur. İnsanın bütün bilgi ve saadet dağarcığı resimlerde”²¹ Buna göre duyuların anladığı tek dil imajlardır, yine bu imajlardır ki insana bilgi ve saadet

---

¹⁶ Fritz Blanke, a.g.m., s. 29.

¹⁷ Johann Christoph Adelung, *Ueber den Deutschen Styl*, Cilt 1, Christian Friedrich Voß und Sohn, Berlin 1787, s. 151.

¹⁸ Karlfried Gründer, “Geschichte der Deutungen”, *Johann Georg Hamanns Hauptschriften erklärt*, (Edit Fritz Blanke, Lothar Schreiner), Cilt 1, Carl Bertelsmann-Verlag, Münih 1956, s. 63.

¹⁹ K. Gründer, a.g.m., s. 63.

²⁰ K. Gründer, a.g.m., s. 63.

²¹ Johann Georg Hamann, *Aesthetica in Nuce, Sämtliche Werke*, Cilt 2, Verlag Herder, Viyana, 1950, s. 197.

bahşederler. Dolayısıyla resimlerle, yani mecazi ifadelerle yazmak Hamann için bir gerekliliktir, denebilir. Diğer taraftan Gründer, Hamann'ın bu denli mecazlı dilinin filolog Rudolf Unger tarafından "bilim açısından tamamiyle yetersiz"²² sayıldığını söylese de bu eksiklik filozofun önemini azaltmamaktır, çünkü "Aydınlanma devrinin kupkuru nesrinde ve akıl felsefesinde insanlar hissiyatın daha derinlemesine açılmasının susuzluğunu çekmekteydi"²³ tespitinden yola çıkarak Hamann'ı aydınlanmanın akılcılığından biraz daha uzaklaşıp eserlerinde sezilen ilahi ve hissi içeriğe yönelten sebep biraz daha açıklık kazanmaktadır. Bu iddiayı desteklemek amacıyla dile yüklediği şu fonksiyona da dikkat çekmekte fayda vardır: Nasıl ki Tanrı eşya ve hadiseler dünyasını kendini bildirmek için hâkimane kullanmakta ve nasıl ki dünyanın gerçekliğinin ardından konuşmaktaysa hür insan zihni de meramını anlatmak ve bildirmek maksadıyla tesadüfi işaretler olan kelimelerden keyfî tasarrufta bulunabilecektir.²⁴ Hamann'ın dil anlayışını özetler nitelikteki bu alıntıda dikkati çeken başlıca nokta, yukarıda da temas edilen dil-tanrı ilişkisindeki analojinin yanısıra "keyfi" ve "tesadüfi" kelimelerine yapılan vurgudur. Zira buradan hareketle eleştiri odağına oturan radikal mecaz kullanımlarının arkasındaki gerçek daha da belirginleşmektedir. Diğer bir husus da Tanrı'nın, eşya ile olayların dünyasını kendini açıklamak için kullanması gibi insanın da ilk cümlelerin nesnesi yerine dili devreye sokmak suretiyle yine aynı amaç için gayret etmesi, yani kendini açıklamaya çalışmasıdır. Böylelikle dil bir kendini ifade aracı olur. Bu çıkarım kulağa her ne kadar sıradan geliyorsa da, bizi Hamann'ın metinlerindeki bütünsüzlüğü ve dolayısıyla da Unger'in tenkit ettiği bilimsel yetersizliği anlamaya yaklaştıracak bir anahtar niteliği taşımaktadır.

"Kırıntılarla geçinmekteyiz. Düşüncelerimiz fragmanlardan ibaret. Hatta bildiklerimiz de cüz'i." Düşünceler yarım kalan eserlerse, yukarıda bahsi geçen "hissiyatın açılması" ve düşüncelerin yazıya dökümü, yani iç dünyanın açığa çıkarılması da yarım kalacak, fragman görüntüsünde olacaktır. Eleştiriye maruz kalan bütünsüzlük böylece meşru bir zemine oturacaktır. Burada iki farklı noktaya temas edilecektir. Bunlardan birincisi bilginin cüz'iliğinden maksadın ne olduğu, ikincisiyse Hamann'ın ne zaman tam ve mükemmel bir yazının ortaya çıkabileceğine dair görüşüdür.

---

²² K. Gründer, a.g.m., s. 64.

²³ K. Gründer, a.g.m., s. 30.

²⁴ Herbert Heinekamp, *Das Weltbild J. G. Hamanns*, Dissertations-Verlag, Düsseldorf 1936, s. 55.

Hamann'ın eserleri konu bütünlüğü açısından incelendiğinde, ortaya eleştirdiği veya mesele olarak gördüğü belli başlı bir konu çıkmamakta, yazdıkları daima fragmanlar olarak kalmakta/bırakılmaktadır. “Bildiklerimiz cüz’i” diye bahsettiği durumun sebebinin hayatı hakkında yazdığı “In Gedanken über meinen Lebenslauf” [Tercüme-i Hayatıma Dair Düşünceler] başlıklı metnindeki şu ifadelerde yattığı ileri sürülebilir: Buraya birkaç not düşmek isterim. İlki zannımca; hafızamı ve kafamı, üst üste istiflenmiş faydasız mektep gayretkeşliğiyle çokça zayıflatmış bulunmam ve tabiatımdaki canlılık ile kabiliyetin bunun belli ölçüde ıstırabını çekmiş olmasıdır. Daha fena tarafıysa bu metodun içindeki tüm düzeni, efendime söyleyeyim, düzen namına her türlü anlayış, doğrultu ve havayı karartmış olmasıdır. Kendimi bir anda idrakinde olmadığım, zeminini, insicamını ve kullanılışını bilmediğim birtakım sözler ve nesnelere bulanmış buluverdim. Seçmeden, durmadan, düşünmeden hepsini birbirine bulamaya çalıştım gitgide; işte bu salgındır ki ne yapsam üstüne yayıldı da sonunda kendimi ne girişini ne çıkışını ne de izlerini seçebildiğim bir labirentte buluverdim.²⁵

Burada söz konusu olan Hamann'ın öğrenim hayatının başından itibaren gereksiz bilgi yığınlarına maruz ve birçok şeyi ezberlemek zorunda kalması sonucunda hafızasının zayıflamış ama daha da önemlisi filozofun havasının kararmış olmasıdır. Burada kararmak fiili özellikle önem kazanmaktadır zira hakkında yapılagelen anlaşılabilirlik-anlaşılmazlık tartışmalarının kilit noktasında ya açıklık-kapalılık yahut da aydınlık-karanlık tasvirleri yer almıştır. Yukarıda alıntılanan pasajdan görüldüğü üzere bu durum Hamann'ın, bir yandan yazdığı metinlerin içerdikleri mecazlarla karanlıklaşmasına, diğer yandan da düşünce ve analiz süzgecinden geçirmediği bilgileri üst üste yığması ile bir nevi alışkanlık olarak hayatının devamındaki tüm eylemlerinde aynı tutumu sergilemesine yol açmıştır. Tüm bunların sonucunda giriş-çıkışını bilmediği bir labirentte kaybolmuştur. Öğreniminde izlenilen bu metodun doğurduğu neticeler de, filozofun eserlerinde kendini kaçınılmaz şekilde bulmuştur. Burada bildiklerinin cüz’i oluşuyla, Kitab-ı Mukaddes’te Korintus’lulara Birinci Risale, 13. Bab, 9. ayette geçen, “Zira cüz’i biliriz ve ilhamile cüz’i söyleriz. Ama kâmil olan geldiğinde ol vakit bu cüz’i olan iptal olunacaktır,”²⁶ ifadesine atıfta bulunduğu aşikârdır. İfade ilk bakışta kapalı gibi duruyor olsa da Hamann'ın yaşantısındaki dinî ağırlık ve buna dayanarak metinlerinde sıkça yaptığı İncil alıntıları dikkate alındığında

²⁵ J. G. Hamann, *Sämtliche Werke*, Cilt 2, Verlag Herder, Viyana, 1950, s. 13-14.

²⁶ *Kitab-ı Mukaddes Yani Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid. An Asıl Muharrer Bulunduğu İbrani ve Keldani ve Yunani Lisanlarından Bittercüme*, Boyacıyan Agop Matbaası, İstanbul (1301) 1885, s. 1301.

sözü edilen “kâmil olan” ile kastedilenin Tanrı (İsa Mesih) olduğu ve bilgedeki bu parçalanmışlığın ancak onunla son bulacağı tahmin edilebilir. Bunu açıklamak için Hamann’ın dil felsefesini anlamaya biraz daha yardımda bulunacak şu ifadelerine dikkat etmek yerinde olacaktır: “Dünyanın tüm gerçekliği salt işaret olmakta, dil olmakta, ardında saklı ilahiliğin kılıfı ve gölgesinin aksi olmakta.”²⁷ Görüldüğü üzere işaret olsun, dil olsun, tüm hakikatin ardında gizli şekilde ilahi olan durmaktadır. Gerçi bu bir bakıma, tezat teşkil ediyormuş gibi görülebilir; zira şayet her şeyin ardında ilahi olan varsa, filozofun kendi yazılarının arkasında da aynı ilahiliği aramak gerekecek ve *Brocken*’de belirtilen bilginin kısıntı kadar kalması ifadesi kendini iptal edebilecektir. Ama bilgi fragman halindeyse ve yazılar da onun için fragman olarak kalıyorsa o zaman arkasındaki Tanrı’nın varlığını sorgulamak gerekecektir. Bunu da filozofun anlaşılmazlığı bağlamında değerlendirmek mümkün olabilir. Bu küçük ayrıntıyı da böylelikle kaydettikten sonra, Hamann’ın yazılarındaki bütünlüksüz yapıyı açıklayan gerekçeler böylelikle sunulmuş olmaktadır.

Anlaşılmazlığa götüren yolda Hamann’ın içinde bulunduğu durumu göstermek adına son olarak Goethe’nin şu oldukça önemli tespitlerine yer verilebilir:

İnsan konuştuğunda, o anlığına yalınlaşmalıdır, ayırma olmadan bildirme ve öğrenme de olmaz. Gelgelelim Hamann bu ayırışa ebediyen karşı koyduğundan ve nasıl bir bütünlükle duyumsuyor, düşünüyor ve düşünüyorsa aynı şekilde konuşmak da istediğinden kendi üslubuyla ve başkalarının meydana çıkarabildiklerinin tamamıyla ihtilafa düşmüştür. Onun için de imkânsız başarılamak için her çareye başvurur; tabiat ile zihnin gizli saklı bulunduğu en derinlerdeki en gizli bakışlar, bu buluşmadan ışılan idrak kıvılcımları, o mntıklalarda dolanan manidar resimler, dinî ve dünyevi yazarların üstüne hücum eden sözleri ve rindane biçimde buna eklenecek daha ne varsa üslubunun ve bildirdiklerinin mucizevi bütünlüğünü teşkil eden işte bunların hepsidir.²⁸

---

²⁷ H. Heinekamp, *a.g.e.*, s. 58.

²⁸ J. W. v. Goethe, *a.g.e.*, s. 109.

Sonuç

Bu makalede önce 18. yüzyılın en ilginç Alman düşünürlerinden olan, birçok çağdaşının dikkatini çekmekle kalmayıp hem onların hem de bir sonraki yüzyılın başta Hegel olmak üzere birçok filozofunun yazı ve incelemelerine konu olacak kadar değer ve önem atfettikleri Johann Georg Hamann hakkında, günümüzde unutulmaya yüz tuttuğu ve bilhassa Türkiye’de hemen hiç tanınmadığı için, analiz kısmında da sıkça atıfta bulunduğumuz kısa biyografik veriler nakledilmiştir.

Akabinde üslup bilgisi bakımından anlaşılmazlığın tarihine dair Aristoteles’in *Retorik* eserinden başlatarak muhtelif üslup bilgisi kitaplarına müracaatla bir kabataslak çıkartılmış, böylelikle üslup ve ifadede anlaşılmazlığın ne olduğuna dair bilgi sunulmuştur. Buna göre özellikle mecazların ve sembollerin kullanımının ifadenin anlaşılır olup olmayışında ne kadar belirleyici bir rol üstlendiği ortaya konmuştur.

Bunu takip eden kısımda doğrudan Hamann’ın metinlerinden iktibasla üslubu hakkında fikir verilmeye çalışılmış, aktarılan örnekler üzerinden eserlerini anlaşılmasız kılan; mecaz kullanımı, tarihi olaylara göndermeler sonucu ilgili bilgi eksikliği dolayısıyla okur ile metin arasında oluşan mesafe, İncil’den alıntılar gibi yukarıda gösterdiğimiz sebepler bir birlik içinde düşünen, fakat düşüncelerini parçalar halinde kâğıda döken filozofu anlaşılmasızlık problemiyle nasıl karşı karşıya bıraktığı gösterilmiştir. Aldığı eğitimi bizzat ezbercilik olarak değerlendiren Hamann, bu ezberciliğin hayatının bütününe etkilediğini göstermektedir. Yine ilahiyat öğrenimi görmesi ve biyografisinde de temas ettiğimiz üzere yaşadığı bir buhran sonrası giriştiği İncil tetkikleriyle uyanış yaşamasının ardından yazarken sık sık İncil’den alıntılamlarda bulunmaya başlamıştır. Bunun arkasında Hamann’ın dil anlayışının saklı bulunduğu da ortaya konmuştur. Buna göre tüm dış gerçeklik bir işaret olarak algılanmaktadır. Algılanan işaretlerse dilin işaretleridir ve arkalarında ilahi olanın kendisi gizlidir. Yani Hamann’ın bir işaretler bütünü saydığı dil, ilahi olanı aksettirmektedir. Ayrıca üslup itibarıyla mecaz ve sembollere çokça başvurması ortaya koyduğu eserleri son derece girift hâle getirmiş, anlaşılmasını da zorlaştırmıştır. Buna bir de bilgiyi cüz’i olarak algılayışı ve metinlerini sonlandırmayıp yarım bırakışı da etkili olmuştur. Fakat üslubundaki zorluk ile yazdığı konulardaki çeşitliliğin gelişigüzel olmadığı söylenebilecektir. Metinlerinden verilen örnekler üzerinden yazım tarzının

iradedışı bir anlaşılmazlık değil aksine dili ilahî olanla bağdaştıran anlayışından ileri geldiği gösterilmiştir. Üslubundaki anlaşılmazlığın bilmeden yapılmayıp maksatlı olduğunu Reiners de “istenerek yapılan, suni bir karanlık”²⁹ diye teyit ve teslim etmektedir. Dolayısıyla Hamann’daki anlaşılmazlığın bir araç olduğu ve kasıtlı kullanıldığı söylenebilir, yani o, dilden ve bilgiden anladıklarını aksettirmenin bir yolu olarak bütünlük arz etmeyen konular ve kapalı bir üslup benimsemiştir. Böylelikle ilahi olanı yansıtan işaretler bütünü şeklinde algıladığı dile maksatlı olarak bir anlaşılmazlık kattığı ileri sürülebilecektir.

---

²⁹ Ludwig Reiners, *Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa*, C. H. Beck, Münih 1964, s. 376.

Kaynaklar

ADELUNG J. C., *Ueber den Deutschen Styl*, Cilt 1, Christian Friedrich Voß und Sohn, Berlin 1787.

ARISTOTELES, *Die Hauptwerke*, Francke Verlag, Tübingen 2009.

BLANKE F., “Einführung”, *Johann Georg Hamanns Hauptschriften erklärt*, (Edit Fritz Blanke, Lothar Schreiner), Cilt 1, Carl Bertelsmann-Verlag, Münih 1956.

GOETHE J. W. von, *Goethes Sämtliche Werke*, Cilt 26, Cotta, Stuttgart 1797.

GOTTSCHED Johann Christoph, *Ausführliche Redekunst*, Bernhard Christoph Breitkopf, Leipzig 1759.

GRÜNDER Karlfried, “Geschichte der Deutungen”, *Johann Georg Hamanns Hauptschriften erklärt*, (Edit Fritz Blanke, Lothar Schreiner), Cilt 1, Carl Bertelsmann-Verlag, Münih 1956.

HAMANN Johann Georg, *Aesthetica in Nuce, Sämtliche Werke*, Cilt 2, Verlag Herder, Viyana, 1950.

HEINEKAMP Herbert, *Das Weltbild J. G. Hamanns*, Dissertations-Verlag, Düsseldorf 1936.

HEGEL G. W. F., *Berliner Schriften*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986.

HENKEL A., “Deutlichkeit. Marginalie zu einem Hamann-Zitat Goethes, *Literaturgeschichte als Profession. Festschrift für Dietrich Jöns*, (Edit Hartmut Laufhütte), Günter Narr Verlag, Tübingen 1993.

HENKEL A., “Hamann, Johann Georg (1730–1788)”, *Goethe Handbuch*, (Edit Hans-Dietrich Dahnke, Regine Otto), J.B. Metzler, Stuttgart 1998.

JAESCHKE Walter, *Hegel-Handbuch, Leben-Werk-Schule*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar 2010.

JÖRDENS K. H., *Lexikon deutscher Dichter und Prosaisten*, Cilt 6, Weidmannische Buchhandlung, Leipzig 1811.

Kitab-ı Mukaddes Yani Ahd-i Atık ve Ahd-i Cedîd. An Asıl Muharrer Bulunduğu İbrani ve Keldani ve Yunani Lisanlarından Bittercüme, Boyacıyan Agop Matbaası, İstanbul (1301) 1885.

LINDNER J. G., *Anweisung zur guten Schreibart überhaupt, und zur Beredsamkeit insonderheit, nebst eignen Beispielen und Proben*, Johann Heinrich Hartung, Königsberg 1755.

REINERS Ludwig, *Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa*, C. H. Beck, Münih 1964.

SCHUMACHER E., *Die Ironie der Unverständlichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000.